ISSN 2307-9061 (Print)

ISSN 2663-3949 (Online)

Юридичний ВІСНИК

ПОВІТРЯНЕ І КОСМІЧНЕ ПРАВО

1 (62) 2022

Наукові праці Національного авіаційного університету

Київ – 2022

УДК 347.82(082)

Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К. : НАУ, 2022. – № 1 (62). – 228 с.

У правовому журналі висвітлено результати досліджень учених університету та провідних закладів вищої освіти і наукових установ України та зарубіжних країн з актуальних проблем повітряного, космічного, а також інших галузей права.

Для наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, магістрів та студентів.

In the compilation of highlights research results of university researchers and leading scientific institutions of Ukraine on urgent problems of air, space and other areas of law.

For scientists, teachers, post-graduate students, masters of sciences and students.

Рекомендовано до друку
вченою радою Національного авіаційного університету
(протокол № 2 від 16 лютого 2022 р.)

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 10494 від 11.10.2005 р.

Постановою президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. № 1-05/3, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 р. № 528 про перереєстрацію видання, Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки». Наказом МОН України від 17 березня 2020 р. № 409 «Про затвердження рішень атестаційної колегії міністерства щодо формування переліку наукових фахових видань України від 6 березня 2020 року» Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» віднесено до наукових фахових видань категорії Б.

Журнал індексується у міжнародних наукометричних базах даних ICV 2020 (Index Copernicus).

Адреса редакційної колегії:
03680, Київ-58, проспект Любомира Гузара, 1, корп. 1, ауд. 446
Тел. (044) 406-70-35, e-mail: pravo@nau. edu. ua

© Національний авіаційний університет, 2022

ISSN 2307-9061

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Сопілко І. М. – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного авіаційного університету (головний редактор), Україна

Череватюк В. Б. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Національного авіаційного університету (відповідальний секретар), Україна

Алієв А. І. – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Бакинського державного університету, Азербайджанська Республіка

Бородін І. Л. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Бюнгенберг Марк – доктор юридичних наук, професор, директор Європейського Інституту Саарландського університету, Німеччина

Вишновецька С. В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Вінце Аттіла – доктор права, професор кафедри європейського публічного права, Університет Андраші, Угорщина

Гулієв А. Д. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету, Україна

Єськов С. В. – доктор права, доцент, президент Центру дослідження європейських реформ, Велике герцогство Люксембург

Калюжний Р. А. – доктор юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Колчеллі Валентина – дослідник Національної дослідницької ради, керівник європейських проектів Жана Моне «Європеїзація через інструменти приватного права» (EuPlaw) Університету Перуджі, Італія

Копиленко О. Л. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, академік Національної академії правових наук України, Україна

Корошец Деміан – доктор юридичних наук, професор, професор факультету права Люблянського університету, Республіка Словенія

Лихова С. Я. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Лобжанідзе Г. Ш. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічного права Тбіліського навчального університету імені Гурама Тавартkіладзе, Грузія

Лонг Жоель – доцент, викладач сімейного права, координатор юридичної клініки по правах дітей, Університет Туріну, Італія

Мозгава Марек – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету права та адміністрування Університету Марії Кюрі-Склодовської, Республіка Польща

Осіждевіч Джоанна – кандидат юридичних наук, доцент, директор Центру досліджень міжнародної правової комунікації Варшавського університету, Республіка Польща

Пивовар Ю. І. – кандидат юридичних наук, професор, Верховний Суд України, Україна

Хрістов Петер – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Варненського вільного університету імені Чорноризця Храбра, Болгарія

Чворович Драгана - PhD., доцент, Університет кримінального розшуку та поліцейських досліджень, Белград, Сербія

Юлдашев С. О. – доктор юридичних наук, проректор Національного авіаційного університету, Україна

Юринець Ю. Л. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Якулін Від – доктор філософії в галузі права, професор, професор факультету права Люблянського університету, Республіка Словенія

EDITORIAL BOARD

Sopilko Iryna - DSc (Law), Professor, Dean of the Faculty of Law, National Aviation University (Chief Editor), Ukraine

Cherevatiuk Viktoriya - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Faculty of Law, National Aviation University (Executive Secretary), Ukraine

Aliyev Amir - Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law of Baku State University, Azerbaijan Republic

Borodin Ivan - DSc (Law), Professor, National Aviation University; Head of the Department Theory and History of State and Law of the Faculty of Law, Ukraine

Bungenberg Mark - Doctor of Law, Professor, Director of the European Institute of Saarland University, Germany

Vyshnovetska Svitlana - DSc (Law), Professor, Head of the Department of Civil Law and Trial of the Faculty of Law, National Aviation University, Ukraine

Vince Attila - Doctor of Law, Professor of the Department of European Public Law, University of András, Hungary

Guliyev Arif - Doctor of Law, Professor, Professor Department of International Law, Faculty of International Relations, National Aviation University, Ukraine

Yeskov Serge - Doctor of Law, Associate Professor, President of the Centre for European Reforms Studies, a.s.b.l. Grand Duchy Luxembourg

Kaliuzhniy Rostislav - DSc (Law), Professor, a deputy dean of the scientific study of the Faculty of Law, National Aviation University, Ukraine

Colchelly Valentine - is a researcher at the National Research Council, head of European projects Jean Monnet «Europeanization through the instruments of private law» (EuPlaw) of the University of Perugia, Italy

Kopylenko Alexander - DSc (Law), Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Member National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

Koroshets Domian - Doctor of law, full professor, Professor of the Law Faculty in the University of Ljubljana, Slovenia

Lykhova Sophia - DSc (Law), Professor, Head of Department of Criminal Law and Process of the Faculty of Law, National Aviation University, Ukraine

Lobzhanidze Hivi Sh. - Doctor of law, Professor, Head of the Department of Public Law of Tbilisi University of Education named after Gurma Tavartkiladze, Georgia

Long Joelle - Assistant Professor, lecturer in Family Law, coordinator of the Children's Rights Law Clinic, Law Department, University of Turin, Italy

Mozgawa Marek - DSc (Law), Prof. dr hab., Head of the Department of Criminal Law and Criminology at the Law and Administration Faculty of the Maria Curie-Sklodowska University in Lublin, Republic of Poland

Osizhdevich Joanna - Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Director of the Center for International Law Communications, University of Warsaw, Republic of Poland

Pyvovar Yuriy - Candidate of Legal Sciences, Professor, Supreme Court of Ukraine, Ukraine

Khristov Peter - Doctor of Law, Professor, Dean of the Law Faculty of the Varna Free University of Montenegro, Khrabra, Bulgaria

Cvorovic Dragana - PhD, Assistant professor, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Serbia

Yuldashev Sergey - Doctor of Law, National Aviation University; Vice-Rector of the National Aviation University, Ukraine

Yurinets Yuliya - Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, National Aviation University, Ukraine

Jakulin Vid - Ph. D., Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Law, Slovenia

ЗМІСТ

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Stephan Hobe. Space law and human rights 9

Поліщук І. В., Благодатова В. К. Роль законодавчого регулювання розвитку інфраструктури авіаційного транспорту 14

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бородін І. Л., Водоласкова К. Ю. Еволюція концепції національних меншин в Україні 20

Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Філик Н. В. Формування молодіжної політики в умовах демографічних викликів сучасної України 27

Микулець В. Ю. Сучасне інформаційне право і демократичний дискурс 35

Олещенко В. Ю., Головко С. Г. Професійна етика психолога як предмет дослідження в юридичних науках 41

Пильгун Н. В. Вплив функцій права на формування правової культури особи та українського суспільства 47

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Dima Serge Patrick. The impact of international judicial institutions on the development of legal systems in west Africa (case study of Burkina Faso) 53

Кунєв Ю. Д. Правові принципи адміністративної діяльності та адміністративного судочинства в Україні 59

Матвійчук А. В., Риженко І. М. Конституційно-правові засади організації надання соціальної допомоги: польський досвід для України 69

Піскун І. І., Дуднік І. А. Адміністративно-правові аспекти застосування норм міжнародного гуманітарного права при проведенні міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки 76

Сопілко І. М., Крутась В. О. Автоматизація і цифровізація процесів з питань управління персоналом на державній службі 85

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

Вишновецька С. В. Ключові компоненти соціальної політики стосовно дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування 91

Kmetyk Kh. V., Beluga Yu. M. Types of intellectual property rights in the United Kingdom 99

Тарасюк С. М. Дискримінаційні обмеження набуття статусу резидента правового режиму Дія Сіті 109

Trotsyuk N. V., Melnychuk I. S. Legal regulation of relations under the agreement on the provision of consumer loan during the martial law in Ukraine 117

Ямненко Т. М. Захист прав дітей, позбавлених батьківського піклування, з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права 126

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Беззубов Д. О., Тімуш І. С. Принципи господарського права 133
Жмур Н. В., Боковенко В. П. Методика нормативної грошової оцінки землі: правові особливості 140
Мороз В. П., Поляцко А. В. Нормативно-правове регулювання господарсько-правових відносин у сучасних умовах державотворення: реалії та перспективи розвитку 146
Нецька Л. С., Цезар А. Р. Особливості правового регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання державного сектора економіки 153

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

Грекова Л. Ю., Миронець О. М. Щодо застосування новітніх технологій у криміналістичній практиці в умовах диджиталізації 163
Грищук В. К. Системні зв'язки кримінального законодавства України як регулятивного феномена 170
Куліков О. П. Окремі аспекти примушування до шлюбу в умовах воєнного стану 180
Сисоєва В. П., Осадченко І. В. Детермінація суїцидальної поведінки неповнолітніх 186
Топчій В. В., Жерж Л. А. Напрями реформування кримінального законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини 191

ПРАВОВА ОСВІТА

Луцький М. Г. Сучасний заклад вищої освіти як науково-інноваційний центр 200
Варава І. П., Суходольська А. А. Новітні методики викладання історії держави і права зарубіжних країн 210

РЕЦЕНЗІЇ

Кравчук О. О., Лихова С. Я. Нові аспекти освітнього розвитку суспільства 218

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 221

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ 225

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ 226

CONTENT

AIR, SPACE, ENVIRONMENTAL LAW

Stephan Hobe. Space law and human rights 9

Polishchuk I., Blagodatova V. The role of legislative regulation of aviation transport infrastructure development 14

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, INTERNATIONAL LAW

Borodin I., Vodolaskova K. Evolution of the concept of national minorities in Ukraine 20

Drapushko R., Gorinov P., Filyk N. Formation of youth policy in the conditions of demographic challenges of Ukraine 27

Mykulets V. Modern information technology law and democratic discourse 35

Oleshchenko V., Holovko S. Professional ethics of a psychologist as a subject of research in a legal sciences 41

Pilgun N. The influence of the functions of law on the formation of the legal culture of the person and Ukrainian society 47

CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

Dima Serge Patrick. The impact of international judicial institutions on the development of legal systems in west Africa (case study of Burkina Faso) 53

Kunev Yu. Legal principles of administrative activity and administrative judiciary in Ukraine 59

Matviichuk A., Ryzhenko I. Constitutional and legal principles social assistance organization: polish experience for Ukraine 69

Piskun I., Dudnik I. Application of rules of international humanitarian law in international peace and security operations 76

Sopilko I., Krutas V. Automation and digitalization of personnel management processes in the civil service 85

CIVIL AND LABOR LAW

Vyshnovetska S. Key components of social policy for orphans and children deprived of parental care 91

Kmetyk Kh., Beluga Yu. Types of intellectual property rights in the United Kingdom 99

Tarasiuk S. Discriminatory restrictions to obtain the status of resident of the legal regime action city 109

Trotsyuk N., Melnychuk I. Legal regulation of relations under the agreement on the provision of consumer loan during the martial law in Ukraine 117

Yamnenko T. Protection of the rights of children deprived of parental care with regard to international agreements on family law 126

COMMERCIAL LAW
Bezzubov D., Timush I. Principles of Economic Law 133
Zhmur N., Bokovenko V. Methods of normative monetary evaluation of land: legal features 140
Moroz V., Polyatsko A. Normative and legal regulation of economic and legal relations in modern conditions of state-building: realities and prospects of development 146
Netska L., Tsezar A. Features of legal regulation of economic activity of economic entities of the public sector of the economy 153

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY
Grekova L., Myronets O. Concerning latest technologies application in forensic practice under conditions of digitalization 163
Hrishchuk V. Systemic relations of criminal legislation of Ukraine as a regulatory phenomenon 170
Kulikov O. Certain aspects of compulsion of marriage in conditions of martial status 180
Sysoieva V., Osadchenko I. Determination of suicide behavior of minors 186
Topchii V., Zherzh L. Directions for the reform of Ukrainian criminal legislation in the field of transplantation of human anatomical materials 191

LEGAL EDUCATION
Lutskyi M. Modern institution of higher education as a scientific and innovative center 200
Varava I., Sukhodolska A. New methods of teaching the history of the state and the law of foreign countries 210

REVIEWS
Kravchuk O., Lykhova S. New aspects of educational development of society 218

INFORMATION ABOUT AUTHORS 221

REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF THE ARTICLES 225

EXAMPLE OF REGISTRATION OF BASIC ELEMENTS OF THE ARTICLE 226

DOI: 10.18372/2307-9061.62.16500
УДК 343.97(045)

В. В. Топчій,
доктор юридичних наук, професор

Л. А. Жерж,
доктор філософії в галузі права

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, 08205, Ірпінь, Київська область, Україна
E-mail: zherzh.liuda@gmail.com

Мета: *визначення основних напрямів реформування кримінального законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини на основі вивчення позитивного досвіду окремих зарубіжних країн (Бельгія, Великобританія, Іспанія, Німеччина та пострадянські держави).* ***Методологічну основу*** *дослідження склали загальнонаукові методи пізнання, за допомогою яких у авторів постала можливість окреслити шляхи вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з незаконною трансплантацією, на сучасному етапі, а саме термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний методи.* ***Результати:*** *автори наголошують на необхідності внесення конкретних змін до статей 143, 149 та 115 КК України з метою вдосконалення кримінального законодавства у сфері трансплантології.* ***Обговорення:*** *автори констатують, що кількість зареєстрованих злочинів у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини за останні 10 років є незначною, що може свідчити про неактуальність обраної теми, однак це є свідченням проблеми латентності досліджуваної категорії злочинів та потребує детального дослідження.*

Ключові слова: *злочини у сфері трансплантації; донор; реципієнт; кримінальна відповідальність; трансплантат; анатомічні матеріали людини; латентна злочинність.*

Постановка проблеми та її актуальність. Стрімкий розвиток технологій трансплантації на початку XX століття спричинив появу нового виду суспільно небезпечної протиправної діяльності, яка набула поширення у зв'язку з можливістю отримувати від неї значні прибутки, причому за рамками однієї країни. Жага до життя та попит на донорський матеріал призвели до розвитку різноманітних способів отримання трансплантатів людини, що має суспільно небезпечний характер, адже їх супроводжує широкий спектр учинення таких злочинів, як вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, підроблення чи знищення документів, незаконні аборт чи всиновлення, укладання комерційних угод стосовно людини, контрабанда, зловживання службовим становищем тощо. Це обумовлює необхідність посилення кримінально-правового захисту людини, її прав на безпеку, життя та здоров'я та визначення перспективних напрямів реформування кримінального законодавства у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Серед науковців і практиків існує думка, що злочинів у сфері трансплантації зареєстровано значно менше, ніж учинено та виявлено, з таких причин: недостатня повнота опису суспільно небезпечних форм протиправної діяльності у сфері трансплантації та способів її вчинення; низька ефективність організації виявлення та

документування злочинів у сфері трансплантації; недоліки юридичної конструкції відповідних кримінально-правових норм; застосування злочинцями новітніх інформаційних технологій у підготовці до вчинення злочину (вербування донорів, комунікація між учасниками та одержання електронних коштів через всесвітню мережу Інтернет з максимальним шифруванням тощо).

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблеми правового регулювання трансплантації, окремі кримінально-правові й кримінологічні аспекти відповідальності за злочини, пов'язані з незаконною трансплантацією розкриті у роботах таких вчених як С. Гринчак, О. Ілляшенко, К. Катеринчук, І. Кирилюк, С. Лихова, Ю. Лісіцина, О. Мислива, А. Мусієнко, Г. Чеботарьова, а також у роботах зарубіжних вчених Д. Будіані-Сабері, О. Капітонова, С. Колумб, О. Романовської, Г. Романовського. Незважаючи на те, що наукові доробки цих учених становлять значну наукову і практичну цінність, необхідно зазначити, що нам не вдалося знайти праці з висвітленими конкретними напрямами реформування кримінального законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, а тому розкриття зазначеної теми є актуальною.

Мета статті – розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавчих ініціатив у сфері кримінально-правового захисту анатомічних матеріалів людини.

Виклад основного матеріалу. Трансплантація анатомічних матеріалів людини в сучасному світі стає поширеним способом медичної діяльності, що дозволяє зберегти життя багатьом пацієнтам. Однак, зазначений процес, незважаючи на його істотне значення для сфери охорони здоров'я, супроводжується цілим рядом злочинних діянь. Кримінальне законодавство України передбачає такі склади злочинів у сфері протиправних суспільно небезпечних діянь проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності особи, що стосуються трансплантації: ст. 143 КК України (Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини), а також частково ст. 149 КК України (Торгівля людьми) – в частині торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації у формі вилучення органів для трансплантації. Однак, на практиці виявилися й інші види злочинів у зазначеній сфері. Наприклад, правозастосувачем у ППВСУ від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» щодо передбаченого у п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України умисного вбивства з корисливих мотивів роз'яснено, що його слід розуміти також як «подальше використання органів чи тканин людини у певних корисливих цілях (для трансплантації, незаконної торгівлі)». У такий спосіб склад умисного вбивства з корисливих мотивів було ототожнено з умисним убивством людини як донора.

На основі наданих статистичних даних Національною поліцією України, Офісом Генерального прокурора та Державною судовою адміністрацією України за 2010–2020 рр. в Україні загалом зареєстровано 59 злочинів, передбачених ст. 143 КК України «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини», та чотири діяння, передбачені ст. 149 КК України (зокрема, в частині торгівлі людьми вчиненої з метою експлуатації у формі вилучення органів для трансплантації).

Аналізуючи офіційні дані кримінальної статистики щодо зареєстрованих злочинів, пов'язаних із незаконною трансплантацією анатомічних матеріалів людини на території України, можна припустити, що вказана проблематика не є актуальною для нашої держави. Водночас, всупереч офіційній кримінальній статистиці на одному з останніх засідань Ради Європи акцентувалася увага на тому, що торговці людськими органами або тканинами людини активно діють на території східноєвропейських держав та, зокрема, в Україні. Щороку обсяг «тіньових» прибутків від торгівлі людськими органами становить 6-8 трильйонів доларів, а прибутковість торгівлі людьми дорівнює нелегальній торгівлі наркотиками та зброєю [1]. Дослідники вказують, що за рік у світі в середньому порушують понад 50 кримінальних справ про незаконний продаж людських органів, а завдяки «мережі злочинних угруповань, які спеціалізуються на отриманні та доставці донорів та їх органів», кримінальний бізнес у цій сфері набув транснаціонального характеру [2, с. 87].

На думку ряду вчених результат низької кількості зареєстрованих кримінальних проваджень у сфері незаконної трансплантації за останні 10 років є наслідком збільшення латентності розглядуваної категорії злочинів. Цьому сприяє складність виявлення транзитних донорів, які намагаються залишити територію України чи потрапити та пересуватися по її території легально. Однак, насправді Інтернет переповнений оголошеннями про купівлю-продаж людських органів. Громадяни України різного віку та статі (переважно у віці від 25 до 35 років) пропонують на продаж свою нирку. Крім хворих, які реально пишуть, що потребують негайних трансплантацій, в інтернет-оголошеннях багато людей, які пропонують на продаж орган у зв'язку з фінансовими проблемами, також є люди, які пропонують стати посередниками в цих незаконних операціях купівлі-продажу. А попит, звісно, породжує пропозицію: донори всіх можливих органів, заполонивши всесвітню мережу, виставляють на продаж найцінніше – власне життя та здоров'я.

Варто відмітити той факт, що незначна кількість зареєстрованих та ще менша кількість облікованих злочинів, передбачених ст. 143 КК України, у жодному випадку не можуть вказувати на відсутність проблеми. Адже розглядаючи статистичні дані стосовно злочинів, юридичні склади, яких передбачені у диспозиції ст. 143 КК України, у яких провадження закрите, особам вручене повідомлення про підозру, на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або припинення) та за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом [3] можемо виявити штучну латентність цього злочинного діяння та визначити проблеми досудового розслідування незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Так, за 2013 – 2020 рр. усього зареєстровано 30 злочинів, за які кримінальна відповідальність передбачається у ст. 143 КК України, з них 80 % обліковано, а інші 20 % виключені з обліку у зв'язку із закриттям провадження на підставі пунктів 1, 2, 4, 6 ч. 1 ст. 284 КПК України. За вказаний період за ст. 143 КК України обліковано лише 24 злочини, з них лише 4 особам вручено повідомлення про підозру. Більшість вчинених у 2013 – 2020 рр. злочинів, відповідальність за які передбачається у ст. 143 КК України, залишилися не розкритими, а особи, які їх вчинили, не встановлені й не притягнуті до кримінальної відповідальності. Зазначимо, що питома вага направлених обвинувальних актів до суду за вказаною категорією злочинів за 2013 – 2020 рр. становить усього 16,6 %. Ще одним негативним показником діяльності правоохоронних органів з протидії незаконним трансплантаціям за аналізований період є залишки на кінець звітного періоду 13 злочинів (або 54,2%) без прийнятих рішень.

Наведені статистичні дані, які підтверджують факт існування штучної латентності досліджуваного виду злочинності, є свідченням необхідності реформування кримінального законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Відмова осіб, які стали жертвами злочину, від звернення до правоохоронних органів є однією із причин існування латентної віктимності. Питання віктимності пацієнтів досліджувала С. Лихова, яка детально проаналізувала феномен «автономія пацієнта» як об'єкт кримінально-правової охорони. Поява принципу автономії пацієнта є фактом визнання за людиною права на самовизначення і формою визнання її моральної унікальності, тобто фактично є визнанням права людини на реалізацію того, як людина розуміє та усвідомлює свої індивідуальні цілі, потреби і вподобання, а також того, яку людина ставить межу щодо втручання у своє індивідуальне існування, в поле своєї самостійності [4, с. 177]. Автономія пацієнта є надзвичайно важливою як перед прийняттям рішення щодо проведення трансплантації, так і після цієї операції. Найбільш розповсюдженими порушеннями автономії пацієнта, які вчиняються медичними працівниками саме з позиції кримінального права є умисне порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого, а також вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їхньої трансплантації. Як донор, так і реципієнт у цих випа-

дках стають жертвами злочину через порушення їх автономії як пацієнтів.

Варто зазначити, що наприкінці 2019 року було внесено зміни до ч. 1 ст. 143 КК України щодо криміналізації лише тих умисних порушень встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини, які спричинюють істотну шкоду здоров'ю потерпілого [5], внаслідок чого порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів трупа стали кримінально некараними. За ознаками розглядуваного складу злочину неможливо кваліфікувати незаконне отримання анатомічного матеріалу після смерті, оскільки в нормі йдеться лише про живого донора, з яким здійснюють певні психологічні маніпуляції. Такі дії також не охоплюються ч. 2 ст. 297 КК України, якою передбачено «незаконне заволодіння тілом померлого… з корисливих мотивів», адже в Законі України «Про поховання та похоронну справу» роз'яснено, що термін «тіло померлого» варто розуміти як останки або прах.

Так, раніше до внесення змін до ч. 1 ст. 143 КК України всі діяння, які порушували встановлений законом порядок здійснення трансплантації, яка як спеціальний метод лікування полягає в пересадці реципієнту органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини (донора-трупа), кваліфікувалися за ч. 1 ст. 143 КК України. Потрібно з'ясувати, як тепер з 01.01.2020 притягнути до кримінальної відповідальності всіх суб'єктів злочину, які свідомо порушують порядок вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів у разі посмертного донорства, який регламентується статтею 17 Закону України про трансплантацію [6].

Після внесених змін до КК України притягнути до кримінальної відповідальності осіб, які порушують умови та порядок вилучення анатомічних матеріалів у разі посмертного донорства неможливо, оскільки ці діяння не криміналізовані чинним КК України, що спричинює прогалину у кримінальному законодавстві. У більшості зарубіжних країн кримінальна відповідальність передбачена за незаконне вилучення органів, коли органи вилучені або у живого донора без його вільної, усвідомленої і конкретної згоди, або коли вилучення органів зроблено від померлого донора, але з порушенням порядку та умов такого вилучення (наприклад, Бельгія, Великобританія, Узбекистан). В Іспанії взагалі злочини, пов'язані з торгівлею людськими органами, характеризуються різницею в покаранні, залежно від того, чи це органи живих людей чи померлих [7].

Спираючись на зарубіжний досвід та для усунення прогалин у чинному кримінальному законодавстві України з питань трансплантології, пропонуємо частину першу статті 143 КК України доповнити пунктом 1-1 такого змісту:

«Умисне порушення встановлених законом умов та порядку вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або незаконне виготовлення біоімплантатів у разі посмертного донорства, – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого».

Незаконна трансплантація завжди вчиняється відносно донора або реципієнта. Проте з прийняттям змін до КК України виникає і ряд запитань. Однією з проблем, яка виникла на практиці є прогалина в кримінальному законодавстві, спричинена внесенням змін до ч. 1 ст. 143 КК України. Зокрема, законодавець надав у диспозицію цієї статті нове оціночне поняття «істотна шкода здоров'ю потерпілого», але не надав ніяких роз'яснень щодо його змісту. Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України: істотна шкода – це обов'язкова, атрибутивна ознака будь-якого кримінального правопорушення, адже якщо її не заподіяно, то діяння не може вважатися кримінальним правопорушенням [8]. Виникає питання, чи варто було включати даний термін в основний склад злочину, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 143 КК України, адже істотна шкода – це ознака не лише даного складу злочину, у диспозиції статті якого вона вказана, а й окремих складів злочинів, у диспозиціях яких вона не описана.

Ми вважаємо, що при формулюванні кримінально-правових норм потрібно забезпечувати точність у їхньому тлумаченні під час їхнього застосування на практиці. Потрібно у ч. 1 ст. 143 КК України чітко окреслити відповідні суспільно небезпечні наслідки, які мають піддаватись або кількісним вимірам, або конкретному якісному визначенню. Ми повністю підтримуємо наукові погляди К. В. Катеринчук щодо пропозиції внести зміни до диспозиції ст.ст. 121, 122, 125-127 КК України у частинах, що належать до сфери медичних знань і замінити поняття тяжких, середньої тяжкості та легких тілесних ушкоджень на юридично-медичні поняття тяжкої шкоди здоров'ю, середньої тяжкості шкоди здоров'ю та легкої шкоди здоров'ю. Також, у зв'язку із тим, що Правила 1995 р., якими у своїй діяльності керуються судово-медичні експерти загального профілю вже давно застаріли та містять значну кількість неточностей та невідповідностей чинному законодавству України, саме тому потрібно розробити нові Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості заподіяння шкоди здоров'ю. У нових Правилах потрібно надати медико-юридичне визначення «шкода здоров'ю» та врахувати при цьому і моральну шкоду, яка завдається потерпілому, а також привести у відповідність всі медичні визначення з положеннями сучасного кримінального законодавства України. Також заслуговує уваги пропозиція К. В. Катеринчук розробити кардинально нову Постанову, що визначатиме особливості кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи, міститиме визначення та уточнення оціночної термінології (побої, удар, біль, страждання та його види, мучення, інші насильницькі дії) [9, с. 409–410].

Розглянемо таку форму вчинення об'єктивної сторони складу злочину як незаконну торгівлю анатомічними матеріалами людини (ч. 4 ст. 143 КК України), що становить самостійний склад злочину. Слід наголосити, що за чинним законодавством України повністю заборонено укладати або пропонувати укладати будь-які договори щодо купівлі-продажу анатомічних матеріалів людини (ст. 20 Закону України про трансплантацію) [6]. Відмітимо окремі пропозиції, щодо вдосконалення даної кримінально-правової норми. Зокрема, як уже зазначалося, відповідно до чинного законодавства у сфері трансплантації, забороняються будь-які угоди (і їх укладення, і пропонування щодо укладення), тобто вони всі є незаконними. Таким чином, нелогічною є сама диспозиція ч. 4 ст. 143 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконну торгівлю анатомічними матеріалами людини, вводячи в оману, що існує ще ніби й законна. Саме тому пропонуємо внести зміни до диспозиції ч. 4. ст. 143 КК України і виключити з неї слово «незаконна», оскільки будь-яка торгівля анатомічними матеріалами є незаконною і підлягає кримінальній відповідальності.

Вважаємо, що шкода, яка наноситься здоров'ю потерпілого в результаті вилучення його органів, які він продає, щоб фінансово збагатитися, є неспіврозмірною санкції за цей вид злочину. Адже життя та здоров'я людини є найвищою соціальною цінністю, і ніхто, навіть сама людина, не має права себе позбавляти життя та здоров'я. Саме тому варто збільшити строки позбавлення волі за цей вид злочинного діяння та, відповідно, віднести цей злочин до категорії тяжких злочинів. Пропонуємо оновлену редакцію ч. 4 ст. 143 КК України, в яку, на нашу думку, варто додати примітку-роз'яснення:

«4. Торгівля анатомічними матеріалами людини, – карається позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років».

Примітка. 1. Під дію кримінально-правової норми, передбаченої ч. 4 ст. 143 КК України підпадають як продавці, так і покупці анатомічних матеріалів людини.

Аналізуючи диспозицію ч. 4 ст. 143 КК України та зважаючи на кількість реклами анатомічних матеріалів у мережі Інтернет, неможливо не відреагувати на законодавчу заборону реклами анатомічних матеріалів людини, яка наразі не знайшла свого відображення у кримінальному законодавстві України, що, вважаємо, є прогалиною та потребує вирішення.

Відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України про трансплантацію: «реклама анатомічних матеріалів людини забороняється, крім соціальної реклами, з метою популяризації трансплантації

анатомічних матеріалів людини» [6]. Проте вказана норма є суто декларативною і не містить відповідальності, до якої буде притягнуто особу за рекламу анатомічних матеріалів. Підтвердженням цього є і відсутність вказаної заборонної норми у Законі України «Про рекламу», який визначає засади рекламної діяльності в Україні, регулює відносини, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами, містить норми щодо заборони реклами певних об'єктів, але не регулює питання заборони реклами анатомічних матеріалів людини.

Враховуючи кількість відкритих пропозицій реклами анатомічних матеріалів як об'єктів купівлі-продажу, які містяться у відкритому доступі в мережі Інтернет та кримінально-правові наслідки незаконної реклами анатомічних матеріалів, а також позитивний досвід у цьому напрямі таких провідних країн як Бельгія, Великобританія, Іспанія та Німеччина, вважаємо за доцільне Розділ ІІ Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» доповнити статтею 143^1 такого змісту:

«Стаття 1431. Рекламування анатомічних матеріалів людини з метою їх купівлі-продажу

Рекламування анатомічних матеріалів людини з метою їх купівлі-продажу, – карається штрафом до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років».

У ч. 5 ст. 143 КК України одночасно міститься декілька форм співучасті, проте, виходячи зі змісту ст. 28 КК України, слід враховувати, що їхня суспільна небезпечність є різною, а вживаються вони у чинному КК України як рівнозначні (через коми) в одній частині статті. Ми вважаємо, що потрібно ці дві різні форми співучасті роз'єднати та викласти в окремих частинах ст. 143 КК України та передбачити за них різні санкції відповідно до рівня їхньої суспільної небезпеки. Також зазначимо, що запропоновані частини 5 та 6 ст. 143 КК варто розглядати не як самостійні склади злочину, а як особливо кваліфіковані склади.

Пропонуємо з метою усунення проблем та неточностей, які виникають під час кваліфікації злочинів за ст. 149 КК України, що стосуються торгівлі людьми з метою вилучення тканин або будь-яких інших анатомічних матеріалів, змінити в Примітці 1 поняття «вилучення органів» на *«вилучення анатомічних матеріалів».*

Здійснивши аналіз кримінального законодавства держав пострадянського простору, а також провідних європейських країн – членів Організації економічного співробітництва та розвитку, в частині встановлення кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з незаконною трансплантацією встановлено, що з-поміж позитивних аспектів, які доцільно запозичити вітчизняному законотворцю, є, зокрема, такі: розширення у вітчизняному кримінальному законодавстві кола потерпілих від злочинів у сфері трансплантації *(КК Естонії, Білорусі, Узбекистану, Латвії та Киргизії)*; збільшити межі покарання за незаконну трансплантацію (ч. 5 ст. 143 КК України) та встановити найсуворіше покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років *(Бельгія)* [10]; створення спеціального регулюючого органу, який би здійснював повний контроль та нагляд за будь-якими діями, пов'язаними з видаленням анатомічних матеріалів з людського тіла для використання у межах закону *(Великобританія);* внести зміни до ст. 143 КК України, а саме ввести таку кваліфікуючу ознаку як вчинення вилучення анатомічних матеріалів з метою трансплантації у неповнолітніх або вагітних жінок *(Великобританія, Республіка Казахстан та Республіка Таджикистан);* доповнити ч. 2 ст. 115 КК України пунктом 15 «вчинене з метою вилучення і/або використання чи продажу анатомічних матеріалів потерпілого» *(Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова та Республіка Таджикистан)* [11, с. 286–302].

Висновки. Задля вирішення зазначених у статті проблем, необхідно вдосконалити законодавчу базу, передбачити достатнє державне фінансування, а також запровадити передовий досвід зарубіжних країн щодо врегулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Це допоможе зробити перші кроки до реорганізації всієї системи в цілому. Запропоновані напрями реформування кримінального законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини необхідні як для стримування злочинів у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, так і для стримування громадян України не виїжджати за кордон, щоб придбати або продати органи. З метою вирішення проблем у сфері трансплантології необхідне подальше безпосереднє дослідження кримінально-правових та кримінологічних аспектів трансплантології, що дозволить розробити низку подальших заходів для покращення стану даної сфери з урахуванням моральних, релігійних та соціальних факторів.

Література

1. Budiani-Saberi D., Columb S. A human rights approach to human trafficking for organ removal. Med Health Care Philos. 2013 Nov;16(4):897-914. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23743564/

2. Мислива О.О. Кримінально-правова характеристика та запобігання незаконній діяльності у сфері трансплантації: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ДДУВС, 2019. 220 с.

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. *Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора.* URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo

4. Лихова С.Я. Кримінально-правова охорона автономії пацієнта в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право».* 2020. № 4(57). С. 175–181. DOI: https://doi.org/10.18372/2307-9061.57.15082

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 20 груд. 2019 р. № 418-IX. Дата оновлення: 20.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/418-20

6. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 трав. 2018 р. № 2427-VIII. Дата оновлення: 15.03.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2427-19#Text

7. Código penal y legislación complementaria (Edición actualizada a 4 de marzo de 2019). URL: https://www.boe.es/legislacion/codigos/abrir_pdf.php?fich= 038_Codigo_Penal_y_legislacion_complementaria.pdf (дата звернення: 25.08.2021).

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. (Редакція від 08.08.2021, підстава – 1684-IX, 1685-IX). URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

9. Катеринчук К.В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 539 с. URL: http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf.

10. Loi relative au trafic d'organes humains et relative au principe de non-sanction des victimes de traite des êtres humains (1). 22 MAI 2019. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/mopdf/2019/06/21_1.pdf#Page42

11. Жерж Л.А. Імплементація в Україні позитивного зарубіжного досвіду запобігання злочинам, пов'язаних з незаконною трансплантацією. *Вісник асоціації кримінального права України.* 2020. Вип. 14. Том 2. С. 286–302.

References

1. Budiani-Saberi D., Columb S. A human rights approach to human trafficking for organ removal. Med Health Care Philos. 2013 Nov;16(4):897-914. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23743564/

2. Myslyva O.O. Kryminalno-pravova kharakterystyka ta zapobihannia nezakonnii diialnosti u sferi transplantatsii: monohraf. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav DDUVS, 2019. 220 s.

3. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za hruden 2020 roku. Ofitsiinyi sait Ofisu Heneralnoho prokurora. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo

4. Lykhova S.Ya. Kryminalno-pravova okhorona avtonomii patsiienta v Ukraini. *Naukovi*

pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo». 2020. № 4(57). S. 175–181. DOI: https://doi.org/ 10.18372/2307-9061.57.15082

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, shcho rehuliuiut pytannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni: Zakon Ukrainy vid 20 grud. 2019 r. № 418-IX. Data onovlennia: 20.12.2019. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/418-20

6. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni: Zakon Ukrainy vid 17 trav. 2018 r. № 2427-VIII. Data onovlennia: 15.03.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/2427-19#Text

7. Código penal y legislación complementaria (Edición actualizada a 4 de marzo de 2019). URL: https://www.boe.es/legislacion/codigos/abrir_pdf.php?fich= 038_Codigo_Penal_y_ legislacion_ complementaria.pdf (дата звернення: 25.08.2021).

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III. (Redaktsiia vid 08.08.2021, pidstava – 1684-IX, 1685-IX). URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

9. Katerynchuk K.V. Kryminalno-pravova okhorona zdorovia osoby: doktrynalni, zakonodavchi ta pravozastosovchi problemy: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2019. 539 s. URL: http://www.nusta.edu.ua/wp-content/ uploads/2016/11/% D0%9A%D0%B0%D1%82% D0% B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1% 87% D1%83%D0%BA.pdf.

10. Loi relative au trafic d'organes humains et relative au principe de non-sanction des victimes de traite des êtres humains (1). 22 MAI 2019. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/mopdf/2019/06/21_1.pdf#Page42

11. Zherzh L.A. Implementatsiia v Ukraini pozytyvnoho zarubizhnoho dosvidu zapobi-hannia zlochynam, poviazanykh z nezakonnoiu transplantatsiieiu. *Visnyk asotsiatsii krymina-lnoho prava Ukrainy.* 2020. Vypusk 14. Tom 2. S. 286–302.

Vasyl Topchii, Liudmyla Zherzh

DIRECTIONS FOR THE REFORM OF UKRAINIAN CRIMINAL LEGISLATION IN THE FIELD OF TRANSPLANTATION OF HUMAN ANATOMICAL MATERIALS

State Tax University
Universitetska str., 31, 08205, Irpin, Kyiv region, Ukraine
E-mail: zherzh.liuda@gmail.com

Purpose: *to determine the main directions of reforming the criminal legislation of Ukraine in the field of transplantation of human anatomical materials based on the study of the positive experience of individual foreign countries (Belgium, Great Britain, Spain, Germany and the post-Soviet states).* ***The methodological basis*** *of the study was made up of general scientific methods of knowledge, with the help of which the author had the opportunity to outline ways to improve criminal liability for crimes related to illegal transplantation at the present stage.* ***Results:*** *the author emphasizes the need to make specific amendments to Articles 143, 149 and 115 of the Criminal Code of Ukraine in order to improve criminal legislation in the field of transplantology.* ***Discussion:*** *the author states that the number of recorded crimes in the field of transplantation of human anatomical materials over the past 10 years is insignificant, which may indicate the irrelevance of the chosen topic, but this is evidence of the problem of latency of the studied category of crimes and requires detailed study. General information on the number of recorded crimes provided for in art. 143, 149 of the Criminal Code of Ukraine, and the results of their pre-trial investigation for 2013-2020 indicate the artificial type of latency of these crimes when information about the illegal transplantation of human anatomical materials is received by law enforcement agencies, however, due to corruption links or lack of competence, etc., this information is not properly implemented in criminal procedure. The latency of this crime is also explained not only by the lack of experience in combating its identification, but also by the passivity of witnesses and victims as a result of distrust of the activities of law enforcement agencies, and the imperfection of criminal law. The article proposes amendments to the criminal legislation of Ukraine in the field of transplantology in order to eliminate the gaps in criminal legislation existing in practice. A promising study in this area remains the further study of the problems of illegal transplantation of human anatomical materials and the creation in the coming years of a number of secondary regulatory legal acts that will help to eliminate all existing gaps in criminal legislation and related to it in the field of transplantology.*

Key words*: crimes in the field of transplantation; donor; recipient; criminal liability; transplant; human anatomical materials; latent crime.*

Стаття надійшла до редакції 09.02.2022